

Yaşam ve Ölüm Felsefesi

Editör: A. Kadir Çüçen

SENTEZ

Yaşam ve Ölüm Felsefesi

Editör: A. Kadir ÇÜÇEN

Yaşam ve Ölüm Felsefesi
© Editör: A. Kadir Çüçen
Sentez Yayıncılık 2017

Bu kitabın yayın hakları Sentez Yayıncılık'a aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz,
hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayınlanamaz.

ISBN 978-605-9922-67-8

1. Basım: Sentez Yayıncılık
Ankara Aralık 2017

Kapak ve İç Düzen: Sentez

Baskı

TARCAN MATBAACILIK
Zübeyde Hanım Mah. Samyelki Sok. No:15
İskitler/ANKARA
Tel: 0312 384 34 35 Faks: 0312 384 34 37
Sertifika No: 25744

SENTEZ

YAYIN VE DAĞITIM EĞİTİM ve
ÖĞRETİM KURUMLARI TİC.ve SAN. A.Ş.
Cumhuriyet Cad. Eski Tahıl İçi Sokak No:5 BURSA
Tel: (0 224) 225 11 80 (pbx) Faks: (0 224) 225 02 00
bilgi@sentezdagitim.com.tr www.sentezkitap.com
Sertifika No: 14399

Editör: A. Kadir Çüçen

Yaşam ve Ölüm Felsefesi

Yazıların sorumluluğu yazarlara aittir.

SENTEZYAYINCILIK®

A. KADİR ÇÜÇEN

kadir@uludag.edu.tr

<http://kadir.home.uludag.edu.tr>

Prof. Dr. A. Kadir ÇÜÇEN, 1961 yılında Erzurum'da doğdu. İlk, orta ve lise tahsilini İzmir'de tamamladı. 1985 yılında Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Felsefe Bölümü'nü bitirdikten sonra Yüksek Lisans ve Doktora çalışmalarını Amerika Birleşik Devletleri'nde tamamladı. Doktora çalışmasını Alman felsefeci Martin Heidegger'in varlık kuramı üzerinde yaptı. 1993 yılında Türkiye'ye döndü. 1995'de yardımcı doçent, 1997'de doçent ve 2003'te profesör oldu. Yazar; *Mantık, Martin Heidegger: Varlık ve Zaman, Felsefeye Giriş, Bilgi Felsefesi, Klasik Mantık, Orta Çağ ve Rönesans'ta Felsefe, Varlık Felsefesi, Bilim Felsefesine Giriş ve İnsan Hakları* adlı kitapları yazmasının yanı sıra *Varoluş Filozofları ve Felsefe Tarihi I, II ve III* kitaplarında editördür. Yurt içinde çok sayıda sunduğu bildiri ve yazdığı makalelerin yanı sıra Rusya, Fransa, Hollanda, Küba ve ABD'de Heidegger üzerine çok sayıda bildirileri; Rusya, Fransa, Bulgaristan ve ABD'de yayınlanmış makaleleri bulunmaktadır. 1999 yaz dönemi TÜBA burslusu olarak ABD'nin Duquesne Üniversitesi'nde Teknoloji Felsefesi üzerine araştırma yaptı. Çok sayıda Erasmus programı kapsamında Bulgaristan, Slovenya, Slovakya, Polonya ve Hırvatistan'ın çeşitli üniversitelerinde ders verdi. "Kültürlerarası Diyalog ve Eğitim" başlıklı Avrupa Birliği projesini 2008-2009 tarihleri arasında yürütücülüğünü yaparak tamamladı. 2012 yılı yaz döneminde YÖK burslusu olarak University of Kentucky'de araştırma yaptı. Şubat – Ağustos 2017 tarihleri arasında Tübitak 2019 Doktora Sonrası Araştırma bursu kapsamında yine Amerika Birleşik Devletleri Duquesne Üniversitesi'nde ölüm felsefesi üzerine araştırma yaptı.

Halen Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Evli ve bir çocuk babasıdır.

İçindekiler

ÖZSÖZ	9
GİRİŞ: YAŞAM VE ÖLÜMÜN ANLAMI ÜZERİNE BİR DENEME	11
A.KADİR ÇÜÇEN	
I. BÖLÜM: ANTIK ÇAĞDA YAŞAM VE ÖLÜM FELSEFESİ	27
1. İLKEL İNANÇLARDA YAŞAM VE ÖLÜM.....	28
FIRAT İLİM	
2. MİTOLOJİK ESERLERDE VE DİNİ ÖĞRETİLERDE YAŞAM VE ÖLÜM	35
ZEYNEP BERKE ÇETİN	
3. SOKRATES ÖNCESİ FELSEFEDE YAŞAM VE ÖLÜM ANLAYIŞLARI	49
ZEYNEP BERKE ÇETİN	
4. SOKRATES ÖNCESİ DÖNEMDE YAŞAM VE ÖLÜM	62
ZEYNEP BERKE ÇETİN	
II. BÖLÜM: İNSAN FELSEFESİNDE YAŞAM VE ÖLÜM FELSEFESİ	73
1. YAŞAMAK İÇİN ÖLMEK: SOKRATES'TE ÖLÜM VE YAŞAM	74
ALİ HAN BABUÇÇU	
2. PLATON DÜŞÜNCESİNDE ÖLÜMSÜZLÜK TECRÜBESİ OLARAK İRADİ ÖLÜM.....	90
AYŞE GÜL ÇİVGİN	
3. ARİSTOTELES'TE ÖLÜM VE ÖLÜMSÜZLÜK	100
ALİ HAN BABUÇÇU	
4. EPİKÜROS'TA VE STOA FELSEFESİNDE ÖLÜM DÜŞÜNCESİ.....	117
YAZAR: WARREN SHIBLES ÇEVİREN; ALİ HAN BABUÇÇU	
III. BÖLÜM: TEOLOJİDE YAŞAM VE ÖLÜM FELSEFESİ	135
1. HAYATTA KALMA HİPOTEZLERİ.....	136
VİNCANT BARRY ÇEVİREN. UFUK ÖZEN BAYKENT	
2. İBN SİNA: YAŞAM VE ÖLÜM	154
SEDA ÖZSOY	
3. GAZALİ: YAŞAM VE ÖLÜM.....	166
SEDA ÖZSOY	
IV. BÖLÜM: MODERN ÇAĞ'DA YAŞAM VE ÖLÜM FELSEFESİ	177
1. GIORDANO BRUNO: YAŞAM VE ÖLÜM.....	178
FIRAT İLİM	
2. LEIBNİZ FELSEFESİNDE YAŞAM VE ÖLÜMSÜZLÜK	183
EDA HAYRİOĞULLARI	
3. SPINOZA'DA YAŞAM VE ÖLÜM	195
MEHMET FATİH ELMAS	
4. KANT'TA İNSANI KENDİSİ KILAN ÖLÜMÜ BİLMESİ Mİ ? ÖZGÜRLÜĞÜ DÜŞÜNEBİLMESİ Mİ ?	207
AYŞE GÜL ÇİVGİN	

5. HEGEL'DE YAŞAM VE ÖLÜM VE ÜZERİNE	218
ENVER ORMAN	
6. KARL MARX: YAŞAM VE ÖLÜM	241
IRMAK GÜNGÖR	
7. KIERKEGAARD: YAŞAM VE ÖLÜM FELSEFESİ	256
YASEMİN AKIŞ YAMAN	
V. BÖLÜM: YAŞAM FELSEFESİNDE YAŞAM VE ÖLÜM	267
1. YAŞAMI OLUMLAYAN BİR FİLOZOF OLARAK BERGSON	268
ÖZGÜR EKİNCİ	
VI. BÖLÜM: MARTIN HEIDEGGER'DE YAŞAM VE ÖLÜM	285
1. VARLIK SORUNSALININ UFKUNDA ÖLÜM MESELESİ	286
ÇİĞDEM YILDIZDÖKEN	
2. YAŞAM İLE ÖLÜM İLİŞKİSİNİN AÇIKLIĞI OLARAK DÜNYA: FENOMENOLOJİK BİR HEIDEGGEROKUMASI	310
AYSUN GÜR	
VII. BÖLÜM ÇAĞDAŞ FELSEFEDE YAŞAM VE ÖLÜM FELSEFESİ	329
1. VAROLUŞÇULUK VE ÖLÜM	330
ÖZGÜR AKTOK	
2. CAMUS: YAŞAM VE ÖLÜM FELSEFESİ	359
YASEMİN AKIŞ YAMAN	
3. MERLEAU-PONTY'DE YAŞAM VE ÖLÜM	375
TUNCAY SAYGIN	
4. LEVINAS	387
GÜLAY ÖZDEMİR AKGÜNDÜZ	
5. ÖLÜME KARŞI REALİST BİR TUTUM: BERTRAND RUSSELL	414
CENGİZ İSKENDER ÖZKAN	
6. ANALİTİK FELSEFECİ WITTGENSTEIN KENDİ ÖLÜMÜNÜ DENEYİMLEDİ Mİ?	425
SERDAL TÜMKAYA	
7. POSTMODERN FELSEFEDE YAŞAM VE ÖLÜM	436
SİNAN KILIÇ	
VIII. BÖLÜM: SANAT VE EDEBİYATTA YAŞAM VE ÖLÜM	453
1. SİNEMADA YAŞAM VE ÖLÜM	454
ELİF NUYAN GÖKHAN GÜRDAL	
2. GÜNÜMÜZ ANADOLU MÜZİKLERİNDE YAŞAM VE ÖLÜM	465
FIRAT İLİM	
3. KARŞITLIK İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA TÜRK EDEBİYATINDA YAŞAM VE ÖLÜM ŞİİRLERİ ÜZERİNE	472
KERİME ÜSTÜNOVA MUSTAFA ÜSTÜNOVA	
4. AŞK VE ÖLÜME SUSAMIŞ BİR ŞAİR: PEYO YAVOROV	489
EMİN ATASOY İSMAİL ORKUN ATASOY	
IX. BÖLÜM: SİYASET FELSEFESİNDE YAŞAM VE ÖLÜM	519
1. SİYASET FELSEFESİNDE YAŞAM VE ÖLÜM	520
IRMAK GÜNGÖR	

X. BÖLÜM: İNSAN HAKLARI AÇISINDAN YAŞAM VE ÖLÜM	529
1. TEMEL İNSAN HAKKI OLARAK YAŞAMA HAKKI	530
TAYFUN TORUN	
XI. BÖLÜM: PSİKOLOJİDE YAŞAM VE ÖLÜM	541
1. KLASİK PSİKANALİZDE YAŞAM VE ÖLÜM	542
SEDA AKTAŞ	
2. PSİKOLOJİK AÇIDAN YAŞAM VE ÖLÜM.....	552
EYLÜL ŞENYÜREK	
3. DEHŞET YÖNETİMİ KURAMI'NDA YAŞAM VE ÖLÜM	570
DUYGU DİNÇER	
XII. BÖLÜM: ANTROPOLOJİ VE SOSYOLOJİDE YAŞAM VE ÖLÜM	583
1. ANTROPOLOJİK AÇIDAN YAŞAM VE ÖLÜM.....	584
EYLÜL ŞENYÜREK	
6. YAŞANABİLİR KENTLER İÇİN KENTSEL YAŞAM KALİTESİ YA DA KENTTE YAŞAMAKLA "KENTLİ" YAŞAMANIN FARKI	610
BEKİR PARLAK	
7. HAYATIN ANLAMI, ÖLÜM VE SOSYAL HAYATIMIZ KONULARINDA BİR SÖYLEŞİ YA DA DENEME.....	622
• FÜGEN BERKAY	
XIII. BÖLÜM: BİLİM VE TIPTA YAŞAM VE ÖLÜM	629
1. BEYNİN EVRİMİ İŞİĞİNDE YAŞAM VE ÖLÜM.....	630
REYHAN PÜTÜN	
2. TIPTA YAŞAM VE ÖLÜM	652
MUSTAFA BOZBUĞA	
XIV. BÖLÜM: EKONOMİ AÇISINDAN YAŞAM VE ÖLÜM	673
1. YAŞAM VE ÖLÜMÜN EKONOMİ POLİTİĞİ.....	674
ESRA DOĞAN	
XV. BÖLÜM YAŞAM VE ÖLÜM ÜZERİNE DENEMELER	687
1. ÜÇ ÖYKÜ.....	688
NACİ TEKDAL	
BÖLÜM YAZARLARININ KISA ÖZGEÇMİŞLERİ	709

ÖZSÖZ

Bu çalışmanın ilk taslağı, doktoramı yapıp ülkeye döndüğümde oluşmuştu. “Neden Batı felsefecileri gibi kavram üretmiyoruz? ya da felsefe yapamıyoruz?” diye düşünmeye başlamıştım. Çünkü ana dilimizden alacağımız kavramları Martin Heidegger’in yaptığı gibi felsefeye kazandırma etkinliği olmadan felsefe yapmak olanaklı değildi. Bu nedenle acaba “yaşam” ve “ölüm” kavramları üzerine ne tür bir irdeleme yapılabilirdi?” diye düşünmeye başlamıştım. Fakat uzun süren bir ders verme etkinliği, bu çalışmanın gecikmesine neden oldu. Yıllar sonra tekrar mezun olduğum üniversiteye Tübitak’ın doktora sonrası yurt dışı araştırma bursu ile gidince, yarım bıraktığım düşünce için yeni okuma ve araştırmalara fırsat buldum. Uzun bir araştırma ve okuma sonrası, bu düşünceyi hayata geçirmek için ülkemizin değerli akademisyenleri ile iletişime geçmeye karar verdim. Çünkü yapmak istediğim, doktoasını yeni almış genç bir felsefecinin düşündüğünden daha büyüktü ve farklı disiplinleri de dahil ettiğimden kapsamlı bir çalışma olacaktı.

Çalışmalarımın sonucunda yaptığım taslak ve konu başlıklarını, alanında uzman olan arkadaşlarımla paylaştım. Arkadaşlarımdan aldığı desteği görünce yapmak istediğimiz çalışmanın ne denli önemli ve gerekli olduğunu bir kez daha anladım. Böylece editörlüğünü üstlendiğim elinizdeki bu eser ortaya çıktı. Öncelikle tüm bölüm yazarlarına teşekkürü borç bilirim. Onlar olmadan böyle bir eser ortaya çıkmazdı.

Bu çalışmanın amacı, insanın varolma amacını, yani yaşayan varlık olarak kendisini var etmesinde sonlu olmasının/ölümlü olmasının rolü ve işlevini temele alarak irdelemek ve hem tarihsel süreçte felsefe ve filozoflardaki karşılığını ortaya koymak hem de farklı disiplinlere göre açıklamaktır. Bu nedenle çalışma, ölüm karşısında insanın yaşama tutunma ve kendisini varlık olarak ortaya koyma serüveninin felsefi açıklamasını yapmayı amaçlamaktadır.

İnsanın sonlu olmasının gerçekliği karşısında var olma serüvenini betimleme, anlama, yorumlama ve öneride bulunmayı içeren bir yöntemle yazılar kaleme alınmıştır. Kısaca fenomenolojik, varoluşçu ve hermeneutik bir anlayışla yaşam ve ölüm olgusu irdelenmiştir. Böylece bu çalışmada, insan varlığının sonlu ama kendini var etme sürecinin fenomenolojisi açığa çıkartılmaya çalışılmıştır. Yaşam ve ölüm diyalektiğinin varoluşçu ve hermeneutik irdelemesi ve yorumu, özellikle filozoflarından ve farklı disiplinlerden yola çıkılarak açıklanmıştır.

Farklı alanlardan yaşam ve ölüm olgusuna bakış, bu çalışmanın zenginliğini ve farkını ortaya çıkartacağına inanıyorum. Disiplinlerarası bir çalışma olan “Yaşam ve Ölüm Felsefesi”, ülkemizde bir ilke de imza atmış olacak. Felsefecilerin yaşam ve

ölüm olgusuna bakışının yanında siyaset, sosyoloji, psikoloji, ekonomi, antropoloji, hukuk, sanat ve edebiyat gibi alanların yaşam ve ölümü ele alışları ve irdemeleri konunun zenginliğini ve anlamının çeşitliğini göstermektedir. Çünkü yaşam ve ölüm, insan varlığının kaçınılmaz temel varlık ya da var olma olgusudur. İnsanın yaşamı ve ölümü farkedene ve üzerine konuşabilen biricik varlık olması, konuyu daha da cazip hale getirmektedir. Tüm bu farklı disiplinlerin yaşam ve ölüme yaklaşımı, aslında insanın ne olduğunu açıklama ve anlama çabasıdır.

Böyle bir çalışmanın başlamasına vesile olan Tübitak'ın "2219 Yurt Dışı Doktora Sonrası Araştırma Programı"nın ne denli önemli olduğunu da göstermektedir. Araştırma geleneği oluştuğunda yaşamın değeri ve anlamı ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Tübitak'a desteğinden dolayı teşekkür ederim.

Editör
Kadir ÇÜÇEN
Aralık 2017, Bursa

3. DEHŞET YÖNETİMİ KURAMINDA YAŞAM VE ÖLÜM

DUYGU DİNÇER¹

Giriş

İnsanın nihai yazgısı olan ölüm geçmişten günümüze, kurgudan gerçeğe, resimden efsaneye, çocukluktan erişkinliğe yaşamın her alanında ve her sahnesinde belirlemekte; zihnin gündemini bilinç ya da bilinçdışı düzeyde meşgul etmektedir. Munch'un "*Scream*"'ini, Klimt'in "*Death and Life*"'ını, Tolstoy'un "*Ivan Illich'in Ölümlü*"nü, Kierkegaard'ın "*Korku ve Titreme*"'sini ya da Dostoyevski'nin "*Ölü Bir Evden Hatıraları*"'nı etkileyici kılan belki de yalnızca uyandırdıkları estetik duygular değil, zihnin açık ya da örtülü yollardan ölümle meşgul olma hâlidir. Zira Yalom (1989/2001) tarafından belirtildiği gibi;

"Yaşımız büyüdükçe ölümü kafamızdan çıkarmayı öğreniriz; dikkatimizi başka şeylere veririz; ölümü olumlu bir şeye dönüştürürüz (öbür tarafa geçmek, yuvaya dönmek, Tanrı'ya kavuşmak, nihayet huzur bulmak); yüreklendirici mitlerle onu yadsınız; kalıcı yapıtlarla, tohumumuzu çocuklarımız aracılığıyla geleceğe göndererek ya da tinsel süreklilik vaat eden bir din sistemini benimseyerek ölümsüzlüğü yakalamaya çalışırız" (Yalom, 1989/2001:13).

Peki ama "eğer ölüm kaçınılmazsa, eğer tüm yapıtlarımız, hatta tüm güneş sistemi bir gün yok olup gidecekse, dünya tesadüfi ise (...), dünyayı ve o dünyanın içindeki insani düzeni insanlar kurmak zorundaysa, o zaman yaşamın ne gibi bir kalıcı anlamı" (Yalom, 1989/2001: 20) vardır? Bu sorunun yanıtını bir kerede vermek –hatta çoğu zaman bir ömür boyu verebilmek– mümkün olmasa da aranması gereken yer, yaşam ve ölümün bir aradalığı olacaktır. Hayat sahnesi "her şeyin yok olduğu, yok olmaktan korktuğumuz, ama yine de yok olmanın ve korkunun varlığında yaşa(dığımız)" bir alandır (Yalom, 1980/2001: 52). "İnsanın özünde, varolmayı sürdürme dileği ile kaçınılmaz ölüm bilinci arasında kesintisiz sürüp giden bir çatışma vardır" (Yalom, 1989/2001: 13). "Hayat ve ölüm birbirine bağımlıdır; aynı anda vardır, birbirine ardışık değil; ölüm, hayatın perdesi ardında sürekli olarak sesini duyurmakta ve yaşantı ve davranış üzerinde büyük etkide bulunmaktadır" (Ya-

---

¹ İbn Haldun Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

lom, 1980/2001: 51-52). Yaşamın geçici ve ölümün kaçınılmaz olduğu bilgisi insana hayatı zenginleştirme ve derinleştirme olanağı sunmaktadır. Zira yaşam, insanın “kendi olabilme” (Geçtan, 2011: 159) –ya da Heidegger’in ifadesiyle– “otantik olabilme” imkânıdır (Geçtan, 2007: 184); ölüm ise bunu verili bir sürede gerçekleştirme çağrısı ya da ikazıdır.

Bununla birlikte ölüm, aynı zamanda insanın “ilk anksiyete kaynağı”dır (Yalom, 1980/2001: 52). Ölümlü olduğunun bilincinde olmak ve onu hatırlamak –ya da fiziksel varlığın sonluluğu olgusuyla karşılaşmak ve onunla yüzleşmek durumunda kalmak– bu fikri mana dünyasında yerli yerine oturtamamış bir gönülden daralma ve dehşet yaratmaktadır. Bu nedenle bilinçaltı, çoğu zaman ölümlü olduğu fikrini basıklayıp bilinç alanının gündeminden uzaklaştırmakta ve onunla başa çıkmak için kendine özgü yollar ve stratejiler (örn., bir sanat eserinin uyandırdığı estetik duyguların ya da ölümsüzlük hislerinin ardında saklama yoluyla) oluşturmaktadır. Bu başa çıkma ya da savunma mekanizmalarının gelişmesi Kierkegaard ve Rollo May’in işareti ettiği gibi “anksiyetenin korkuya dönüştürülmesi” ile olanak bulmaktadır (Geçtan, 2007: 185). Fakat bir şeyin bastırılmış olması elbette onun artık mevcut olmadığı ya da yok olduğu anlamı taşımamaktadır. Ölümlülük olgusu da tüm dehşet vericiliği ve kaçınılmazlığı ile insan yaşamının açık ya da örtülü gündeminde “evrensel bir insanlık durumu” olarak varlığını korumaktadır (Becker, 1973/2013: 20). Robert Fulgham (1990/2014) “*Ne Biliyorsam Hepsini Anaokulunda Öğrendim*” adlı kitabının “Derin Anaokulu” başlıklı yazısında sunduğu anekdotla bu durumu çarpıcı bir örnek üzerinden ele almaktadır:

“Rahip olduğum yıllarda, bana şu cümleyle her gelişlerinde şaşakalıyordum: “Doktordan geliyorum, bana fazla bir ömrüm kalmadığını söyledi.”

Onlara, “Ne? Yoksa bunu bilmiyor muydun?” diye bağırasım geliyordu. “Bunu bilmek için doktora para vermen mi gerekiyordu? Hem de bu yaşta? Anaokulunda çocuklara bir kap, pamuk ve tohum verildiği zamanlarda nerelerdeydin? Bir bitki hayat bulmuştu, unuttun mu? Bir bitki büyümüş ve kök salmıştı. Bir mucize. Birkaç gün sonraysa ölmüştü. ÖLMÜŞTÜ! Hayat çok kısa. O dersler boyunca hasta mıydın yoksa uyuyor muydun?”

Bunları hiçbir zaman söylemedim, sadece aklımdan geçirdim. Ve hepsi gerçek. Asıl amaç, bütün resmi daha en başındayken görmemizdi. Yaşam ve ölüm. Ölüm kalım. Tek bir kısa olay. Unutmayın” (Gulgham, 1990 / 2014:16).

Yukarıdaki alıntı, insan canlısının ölümlülük olgusuyla çok erken yaşlardan itibaren tanışık olmasına rağmen onu nasıl da güçlü bir şekilde bastırılmış olduğu gerçeğini ve ölümlülüğüyle yüzleştiği anda yaşadığı dehşet duygusunu canlı bir şekilde betimlemektedir. Bununla birlikte ilgili anekdotta kişinin panikle rahibe gitmesine neden olan şey, şüphesiz ki yalnızca ölümlü olduğu gerçeğiyle yüzleşmesi değildir.

Onu kiliseye götüren başka sebepler de olabilir. Örneğin; başına gelen şeyin zamanından önce gerçekleşmekte olduğu algısı içinde oluşu; yani kişinin *ölümün, yaşamını parçalayacağı* hissi yaşıyor olması (daha geniş bilgi için bkz. “yaşamı parçalayan ölüm” Geçtan, 2011:182) ya da ölümden sonra yaşama dair teselli arayışı gibi. İlgili anekdot insanın zihninde ölümlülükle ilgili birçok soru da uyandırmaktadır. Örneğin; *Ölümü insan için böylesine dehşet verici kılan nedir? Ölümlülük olgusu yaşamın içine böylesine yerleşikken insan nasıl olup da kendi ölümlülüğüyle karşılaşmaya kadar onu güçlü bir şekilde bastırabilmektedir? Bir çocuk bir bitkinin doğumunu, gelişimini ya da ölümünü; bir balığın bir önceki gün akvaryumda yüzerken bir sonraki gün hareketsiz kalışını izlediğinde, yani yaşamı ve ölümü olağan akışı içinde gözlemlediğinde bir yetişkinin ölümün karşısında deneyimlediği o şiddetli dehşet duygusunu yaşamakta mıdır? Peki ya bir başkasının ölümü karşısında kişi kendi ölümü karşısında duyacağı kadar şiddetli bir dehşet duygusu yaşamakta mıdır?* Okumakta olduğunuz bölüm, bu soruları ve benzerlerini ve aynı zamanda ölümün insan davranışları üzerindeki etkilerini Ernest Becker’in ölümün kaçınılmazlığı ve inkârı fikrinden ilham alan ve Pyszczynski ve arkadaşları (1986) tarafından ortaya konulan *Dehşet Yönetimi Kuramı*’nın [DYK; (*Terror Management Theory*; TMT)] perspektifiyle ele almayı amaçlamaktadır. Çünkü ölüm korkusunu anlamak, bir bakıma insan eylemlerinin altında yatan gizli üzerindeki örtüyü kaldırmaktır. Bu amaca doğru yol alırken öncelikle Dehşet Yönetimi Kuramı’na neden ihtiyaç duyulduğunu ve kuramın nasıl ortaya çıktığını anlatan kısa bir tarihsel açılımla başlamak faydalı olacaktır.

Kuramın İnşasına Bakış

Dehşet Yönetimi Kuramı, 1980’lerde Kansas Üniversitesinde deneysel sosyal psikoloji alanında lisansüstü öğrenim görmekte olan üç öğrencinin –Sheldon Solomon, Tom Pyszczynski ve Jeff Greenberg’ün– alanlarının gidişatından duydukları tatminsizliğin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Greenberg ve Arndt, 2012; Pyszczynski vd., 2015). O yıllarda sosyal psikolojide bilişsel yönelimler revaçta ve birçok araştırmacı insan davranışlarını ağırlıklı olarak bilgi işleme süreçleri açısından ele almaktadır. Oysa yazarlara göre sosyal psikoloji, söz konusu araştırma trendini takip ederken insan davranışlarını açıklamada bazı önemli noktaları –örneğin; kuramlarında iddia ettikleri gibi ölümlülük fikrinin insan davranışları üzerinde göz ardı edilemeyecek etkileri olduğu gerçeğini– ıskalamakta ve aynı zamanda psikanalist ve varoluşçuların görüşlerini dışarıda bırakmaktadır. Başka bir deyişle 80’li yılların sosyal psikolojisi kendini entelektüel olarak hem ilişkili olduğu diğer disiplinlerden hem de psikoloji alanında geçmiş yıllarda ortaya çıkmış gelişmelerden git-tikçe yalıtılmakta (Pyszczynski vd., 2015) ve gelişimsel çizgisinde kendi eliyle gedikler açmaktadır.

Pyszczynski ve arkadaşları gerek alanlarının gidişatında gözlenen –ve yukarıda

sözü edilen– eksiklikleri gidermek gerekse sosyal motivasyonun ve insan davranışlarının kökenlerini daha temel bir “Neden?” sorusuyla incelemek üzere yeni bir kuram geliştirme yoluna koyulmuştur. Adı geçen araştırmacılar zihinlerinde beliren bu “Neden?” sorusunu ya da sorularını ilk kez, 1986 yılında yayımlamış oldukları “*The causes and consequences of a need for self-esteem: A terror management theory*” [*Benlik değeri gereksiniminin nedenleri ve sonuçları: Dehşet yönetimi kuramı*] adlı çalışmada ortaya koymuş ve kuramlarını geliştirmelerinin üzerinden neredeyse otuz yıl geçtikten sonra, yazdıkları bir gözden geçirme makalesiyle bu soruları (genişleterek) yeniden tartışmışlardır (Pyszcznski vd., 2015):

1. İnsanların neden benlik değerine ihtiyacı vardır?
2. İnsanlar neden dünyayı anlamının bütün olası yolları arasında bir tek kendilerinin ortaya koyduğu yolun doğru olması gerektiğine inanma ihtiyacındadır?
3. Her biri birbirinden farklı olan insanlar neden barışçıl bir biçimde bir arada yaşamakta ve birlikte varılmakta zorlanmaktadır?

Yukarıdaki sorulardan anlaşılacağı üzere kuramın –merkezinde ölümün kaçınılmazlığı olgusu bulunsa da– çıkış noktasını benlik değeri (Darrell ve Pyszczynski, 2016; Nisbett ve Harvell, 2016; Pyszczynski, Greenberg, Solomon, Arndt ve Schimmel, 2004) ve benlik değerinin sosyal olarak inşa edilen bir kültürel bağlamda incelenmesi oluşturmuştur (Nisbett ve Harvell, 2016). Öncüleri, kuramlarını yapılandırırken akademik yazında görece daha az yer verilen kaynaklardan yararlanmış; eski ve yeni birçok görüşü bir araya getirmiş ve bütüncül, bileşimli, senteze dayalı bir çatı oluşturmaya çalışmıştır (Pyszcznski vd., 2015). Bu süreçte –bir sonraki alt başlıkta daha detaylı bahsedileceği gibi– özellikle Ernest Becker’in görüşlerinden ilham almışlardır (Darrell ve Pyszczynski, 2016).

Yukarıda belirtilen hususlardan yola çıkıldığında Dehşet Yönetimi Kuramı’nın ortaya çıkışının, ölümlülük fikrini uzunca bir zamandır araştırma gündemine almayı ihmal eden psikoloji (özellikle sosyal psikoloji) disiplini için (Darrell ve Pyszczynski, 2016) bir çeşit dönüm noktası olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira kuram, ölümlü olduğunun farkında olmanın insan yaşamının birçok farklı alanında belirleyici bir rol oynadığı iddiasında bulunarak (Darrell ve Pyszczynski, 2016) psikoloji araştırmacılarını bu olguyu inceleyen çalışmalar yapmaya davet etmiştir. Günümüzde bu konuyu incelemeye dönük yüzlerce çalışma olduğu göz önünde bulundurulduğunda, alan araştırmacılarının söz konusu araştırma davetini büyük bir ilgiyle kabul ettiği ve kuramın sosyal psikoloji alan yazınında önemli inceleme konularından biri hâline geldiği söylenebilir.

Öte yandan şu hususu belirtmek faydalı olacaktır: Greenberg ve arkadaşları, her ne kadar sosyal psikolojinin gözden kaçırdığı noktaları tamamlamak üzere yeni bir kuram ortaya koymuş olsa da hiçbir zaman Dehşet Yönetimi Kuramı’nın bilinmesi gereken her şeyi açıklayan bir yaklaşım olduğu iddiasında bulunmamıştır. Bunun yerine onun, insanların duygu, düşünce ve davranışlarını anlama konusunda yeni

ve alternatif bir bakış açısı sunduğunu ifade etmişlerdir (Darrell ve Pyszczynski, 2016). Zira varoluşsal dehşet, evrensel bir insanlık durumu olsa da Dehşet Yönetimi Kuramı özünde, kültür merkezli bir yaklaşımdır (Park ve Pyszczynski, 2016).

Kuramın İlham Kaynakları

Dehşet Yönetimi Kuramı'nın ortaya çıkışını ele alan alt başlıkta bahsedildiği gibi Greenberg ve arkadaşları kuramlarını inşa ederken kültürel antropolojinin önemli araştırmacılarından biri olan Ernest Becker'dan ve onun –ölüm farkındalığının insan davranışları üzerinde birçok farklı etkisi olduğunu iddia eden– Pulitzer ödüllü “*The Denial of Death*” [Ölümü İnkâr] (1973) adlı eserinden ilham almıştır (Darrell ve Pyszczynski, 2016; Greenberg vd., 1986; Maxfield, John ve Pyszczynski, 2014; Pyszczynski vd., 2004). İlgili araştırmacılar aynı zamanda onun “*The Birth and Death of Meaning*” [Anlamların Doğumu ve Ölümü] (1962) ve “*Escape from Evil*” [Kötülükten Kaçış] (1975) adlı eserlerinden de feyizlenmiştir (Greenberg vd., 1986). Becker'in, görüşlerini ortaya koyarken Otto Rank, Alfred Adler, Norman Brown, Peter Berger, Thomas Luckmann, Charles Horton Cooley, Sigmund Freud, Erving Goffman, Karen Horney, Soren Kierkegaard, George Herbert Mead, Friedrich Nietzsche ve Harry Stack Sullivan gibi düşünür ve araştırmacılardan ilham aldığı (Darrell ve Pyszczynski, 2016; Greenberg vd., 1986; Pyszczynski vd., 2004) göz önünde bulundurulduğunda, Dehşet Yönetimi Kuramı'nın zengin ve çeşitlilik arz eden bir felsefi ve psikolojik arka plana sahip olduğu ve aynı zamanda kökenleri eskiye dayanan bir geleneğin temsilcisi olduğu söylenebilir. Bu gelenek iyi ve kötü, eylemlerimizin nedenlerini ve türümüzün doğumuyla birlikte ortaya çıkan varoluşsal ikilemleri açıklamaya dönük bir çabayı temsil etmektedir (Pyszczynski vd., 2004).

Dehşet Yönetimi Kuramı'nın ilham kaynaklarını ele aldığımız bu kısımda, onun sosyal psikoloji topraklarında kök salmasında düşünsel açıdan en çok katkısı olan kişiden yani Ernest Becker'dan biraz daha fazla bahsetmek faydalı olacaktır. Becker'in yaşamı boyunca üzerinde durduğu başlıca konu, insanın ölümün kaçınılmazlığı karşısında aldığı tavır olmuştur. Yazarın bu konuya olan tutkusu öylesine yerleşiktir ki, ölümünden bir hafta önce kendisiyle yapılan röportajda bile bu konuyu ele almıştır. Sam Keen, “*Ölümü İnkâr*” adlı kitabı için kaleme aldığı “Sunuş” yazısında kanser hastalığından muzdarip olan Becker ile yaptığı o son röportajdan şu sözleri aktarmıştır: “Beni en son anda yakalıyorsun. Bu, ölüm hakkında yazdığım her şeye ilişkin bir imtihan. Ayrıca, insanın nasıl öldüğünü ve ölüm karşısında nasıl bir tavır sergilediğini gösterme şansına da sahibim. İnsan delikanlı gibi, vakur bir şekilde mi ölür; ölümün etrafını ne tür düşüncelerle kuşatır; insan ölümü nasıl kabul eder?” (Becker, 1973/2013: 11). Bu sorular önemlidir ve Becker nezdinde tüm bir insanlığın üzerine tefekkür ettiği türdedir.

Becker'in hangi görüşlerinin Dehşet Yönetimi Kuramı'na ilham verdiği sorusuna

geri dönülecek olunursa görülen odur ki Becker felsefesinde “ölüm fikri, ölüm korkusu, başka hiçbir şeye benzemeyen bir biçimde, insan hayvanının aklından çıkmaz; ölüm fikri insanî aktivitenin –büyük ölçüde ölüm kaderinden kaçınmak ve onun insanoğlunun son mukadderatı olduğunu bir şekilde reddederek ölümün üstesinden gelmek için tasarlanmış aktivitenin– esas nedenidir” (Becker, 1973/2013: 19). Keen “*Ölümü İnkâr*” kitabına yazdığı sunuşta bu felsefeyi şu dört ana unsur üzerinden açıklamaktadır (Becker, 1973/2013):

1. Ölümün dehşet vericiliği. Becker’a göre “hiçlikten doğmak, bir isme, benlik bilincine, derin mahrem duygulara, varlığını sürdürme ve kendini ifade etme arzusuna sahip olmak ve bütün bunlara rağmen günün birinde ölmek, dehşettir” (Becker, 1973/2013: 19).
2. Ölüm kaygısını ve yarattığı dehşet duygusunu reddetme ihtiyacı.
3. Ölümün uyandırdığı dehşet duygusu ile başa çıkmak için gizleme ya da bastırma stratejilerinin geliştirilmesi ve özellikle de toplumun ölümsüzlük vaa-dinde bulunan kahramanlık sistemi.
4. Kötü olan şeyleri ortadan kaldırmak üzere tasarlanan kahramanlık projelerinin, amacına aykırı ve çelişkili bir biçimde dünyayı daha da kötü hâle getiren çatışma ve savaşlar yaratması (ya da başka bir deyişle iyiye ulaşma arzusunun kötüyü doğurma potansiyelini içinde barındırması).

Ölümün dehşet vericiliği karşısında inkâr seçmek, esasen “insanın temel yapısının inkârıdır ve artmış derecede yaygın bir farkındalık ve deneyim kısıtlılığına neden ol(maktadır)” (Yalom, 1980/2001: 57). Çünkü “varolmak, devamlı olarak varolduğunun farkında olmak”tır (Yalom, 1980/2001:57). İnsanın asıl ihtiyacı ölümü inkâr değil onunla başa çıkma yolları bulmak, bütünleşebiliyor olmaktır. Zira “ölüm *fikriyle* bütünleşmek bizi kurtar(makta); bizi korku ya da kasvetli kötümserlik varoluşuna mahkûm etmekten çok, daha otantik hayat tarzlarına atmak için bir katalizör olarak hareket et(mekte) ve hayattan aldığımız zevki artır(maktadır)” (Yalom, 1980/2001: 57). Dolayısıyla kişinin ölümlü olduğunun farkında olması, esasen onu daha üst bir varoluş düzeyine yükseltme olanağı taşımaktadır. Başka bir deyişle ölümlülük bilinci çoğu zaman otantik bir yaşamın anahtarıdır. Ölümün olmadığı bir hayat, daralmakta; ölümün dışlandığı bir hayat ise rayından çıkmaktadır (Yalom, 1980/2001). Kuram araştırmacılara tüm bu görüşleri, deneysel çalışmalarla test etme olanağı sunmaktadır.

Kuramın Temel Varsayımları

Dehşet Yönetimi Kuramı varoluş felsefelerinin ve evrimsel biyolojinin kesişim yerinde sosyal psikolojik bir açılım olarak inşa edilmiş (Harvell, Stillman, Nisbett, Cranney ve Schow, 2016; Nisbett ve Harvell, 2016) ve insanların ölümü hatırlatan durumlar karşısında –bilinçli ya da bilinçsiz olarak– nasıl tavırlar takındığını, ne tür

tepkilerde bulunduğunu araştırmayı konu edinmiştir (Spina, Arndt, Boyd ve Goldenberg, 2016). İnsan varoluşunun dinamiklerini anlamak ve yordamak için bütünlük bir yapı sunan kuram (Heen, Lieberman ve Arndt, 2016), insanların da tıpkı hayvanlar gibi kendini koruma ve varoluşunu devam ettirme eğilimleriyle doğduğu varsayımını temel almıştır (Greenberg, Simon, Harmon-Jones, Solomon, Pyszczynski ve Lyon, 1995; Park ve Pyszczynski, 2016). Bu bağlamda insanların hayvanlarla olan benzerlik ve farklılıklarını gözden geçirmiş ve aralarındaki bazı önemli farklılıklara vurgu yapmıştır. İnsanların hayvanlardan farklı olarak daha karmaşık bir bilişsel kapasitesi vardır. İnsan, sembolik düşünce ve dil sistemine sahiptir. Geçmiş olayları zihninde geri çağırabilmekte, henüz deneyimlemediği bir geleceği proje olarak tasarlayabilmekte ya da hayal edebilmekte (Park ve Pyszczynski, 2016) ve tüm bunları somut bir gerçekliğe dönüştürebilmektedir (Vail, Rothschild, Weise, Solomon, Pyszczynski, ve Greenberg, 2010). Sahip olduğu üst entelektüel kapasite onun doğayı ihtiyaçları doğrultusunda kullanabilmesine ve diğer insanlarla iş birliği içinde varlığını sürdürebilmesine olanak tanımaktadır. Bu beceriler onun uyum sağlama kapasitesini de arttırmaktadır (Harvell vd., 2016). Öte yandan sahip olduğu üst bilişsel kapasite insanın omuzlarındaki yükü de arttırmaktadır. Zira insan kendi ölümünün kaçınılmazlığının ve her an fiziksel olarak zarar görebileceğinin farkındalığıyla yaşamını sürdürmek zorundadır (Greenberg vd., 1995; Park ve Pyszczynski, 2016; Vail vd., 2010). Varlığını sürdürme eğilimi ile ölümün kaçınılmazlığına ilişkin farkındalığın bir aradalığı hem insanı felç edebilecek bir dehşet yaratma hem de hayatta kalmak için eylemlerine yön verme potansiyeli taşımaktadır (Greenberg vd., 1995; Park ve Pyszczynski, 2016).

Kuramın ikinci varsayımı kültürün en önemli işlevlerinden birinin, insanın yaşadığı bu dehşet duygusunu yönetmeye yardım etmesi olduğudur (Greenberg vd., 1995). Atalarımız varolan bilişsel kapasitelerini yaşamlarına anlam, amaç ve önem kazandıracak bir dünya görüşü oluşturmak, davranışlarına anlam katan bir değer sistemi yaratmak ve ölümü sembolik ya da ebedî yollarla aşmak üzere kullanmış, yani kültürden yardım alarak ölümlülük bilincinin uyandırdığı dehşet duygusuyla başa çıkmaya çalışmıştır (Greenberg vd., 1995; Park ve Pyszczynski, 2016). Kültür yardımıyla yaratılan bu başa çıkma yollarına sonraki kuşaklar da başvurmuş, böylece insan türü varlığını bugünlere kadar getirebilmiştir (Park ve Pyszczynski, 2016).

Kuramın Kültür ve Benlik ile İlgili Açılımları

a. Ölümün Dehşet Vericiliği ile Başa Çıkma Yolu Olarak Benlik Değeri

Dehşet Yönetimi Kuramı, benlik değerinin ölümün dehşetiyle başa çıkmada bir kaygı tamponu işlevi gördüğünü öne sürmektedir. Bu görüş, benlik değeri arttıkça insanların kaygı duymaya, fizyolojik uyarılmaya ve kaygı yönelimli davranışlar sergilemeye daha az eğilimli olduğu hipotezini temel almaktadır (Park ve Pyszczynski, 2016; Pyszczynski vd., 2004).

Dehşet Yönetimi Kuramı'na göre benlik değeri, *insanların ölmeye ve yok olmaya yazgılı oldukları anlamsız ve absürd bir dünyada el yordamıyla hayatta kalmaya çalışan geçici birer varlık oldukları* düşüncesinin korkutucu farkındalığı sonucunda ortaya çıkan dehşet duygusunu kontrol üzere dizayn edilmiş bir savunma kalkandır (Pyszczynski vd., 2004). İnsanların, umarsız bir biçimde kendilerini değerli hissetme ihtiyacı duyduğu bir dünyada, onlara arzu ettikleri kişisel değerlilik hissini, içinde yaşadıkları toplum ve kültür sağlamaktadır (Greenberg vd., 1986; Park ve Pyszczynski, 2016). Kişi, mensubu olduğu kültürün iyi ve değerli olma kriterlerini karşıladığı ve onun ilettiği evrensel drama sahnesinde yerini aldığı sürece değerli olduğu hissini yaşamakta (Greenberg vd., 1986); aksi takdirde kültürün sunduğu ölümsüzlük ve değerlilik olanaklarından faydalanamamaktadır (Greenberg vd., 1995). Başka bir deyişle kültürün şart koştuğu gerekler yerine getirilmeksizin ne benlik değeri hissi ortaya çıkmakta ne de ölüm farkındalığının yönetilebilir olması mümkün olmaktadır (Greenberg vd., 1986; Maxfield vd., 2014). İçinde yaşanan kültür tarafından önem arz eden değerlerin, tarihsel ve dini bakış açılarının edinimi ise sosyalleşme süreçleri ve eğitim yoluyla erken çocukluk yıllarından itibaren gelişmeye başlamaktadır (Greenberg vd., 1986; Maxfield vd., 2014; Park ve Pyszczynski, 2016).

Bilindiği üzere doğumundan erken çocukluk yıllarına kadar kişinin birincil dayanağı, güvenli sığınağı ebeveynidir; zira yenidoğan ya da çocuk, hayatta kalmak için ebeveyninin bakım ve sevgisine muhtaçtır. Onlar tarafından tutarlı bir bakım ve sevgi verildiği sürece çocuk kaygıdan uzaktır ve hayattadır. Bununla birlikte zaman içinde çocuk kendilik bilinci kazanmaya, ebeveyn ise verdiği bakımı belirli koşullara göre sunmaya başlamaktadır. İlişkide meydana gelen bu değişimle birlikte çocuk ebeveyninin belirlediği standartları karşıladığı takdirde pozitif çıktılar elde edebileceğini; aksi hâlde negatif çıktılar ve kayıplarla karşılaşabileceğini öğrenmektedir. Böylece beklenen yönde "iyi"ye ulaşırsa kaygı ve dehşetten uzak olacağını kavramaktadır (Greenberg vd., 1986). Bilişsel kapasiteleri geliştikçe, çocuklar anne babalarının onlara sürekli bir koruma sağlayamayacağını da idrak etmeye başlamaktadır; çünkü ebeveynleri de kendileri gibi er ya da geç ölümün kaçınılmazlığıyla karşılaşacak fani varlıklardır (Greenberg vd., 1986; Park ve Pyszczynski, 2016). Bu durumda zihinlerinde "Eğer anne babamız kendilerini koruyamıyorlarsa bizi kim koruyacak?" (Yalom, 1980/2001: 274) sorusu doğmaktadır. Sorulan soru, onların ölümlülüğün yarattığı kaygı ve dehşetle başa çıkmak için başka yollar bulmaya duyduğu ihtiyacı açığa çıkarmaktadır. Çocukların gerek benlik değeri ve ölümsüzlük hissi geliştirmesinin gerekse ölümün dehşet vericiliğinden kendini koruyabilmesinin şüphesiz ki birçok farklı yolu vardır. Yalom (1989/2001) tarafından da belirtildiği gibi;

"Çocukluğumuzda, anne ve babalarımızın pekiştirdiği güvenin yanı sıra dini ve dünyevi masalların da yardımıyla ölümü yadsırız; sonraları, onu bir canavar, kum adam, bir şeytan gibi bir varlığa dönüştürerek kişileştiririz. Ne de olsa, eğer

ölüm peşimize düşen bir varlıksa ondan kaçıp kurtulmanın bir yolunu bulabiliriz; üstelik ölüm taşıyan bir canavar ne kadar ürkütücü olursa olsun gerçeğin kendisinden, yani insanların kendi ölümlerinin tohumlarını kendi içinde taşıdığı gerçeğinden daha az ürkütücüdür. Daha sonra, çocuklar ölüm korkusunu hafifletecek başka yöntemler denerler: ölümlü alay ederek onun zehrini alırlar, gözü pek davranışlarla ona meydan okurlar, ya da tereyağlı sıcak patlamış mısırla akranlarının güven veren beraberliğinde hayalet öykülerini dinleyip korku filmleri izleyerek onu köreltirler” (Yalom, 1989/2001:13).

Böylece çocuklar, ölümlülük fikrinin yarattığı dehşet duygusunu minimum düzeye indirmek için, yaşadıkları toplum ve kültürün kendilerine sundukları birbirinden farklı imkânlardan faydalanmakta ve ölümlü oldukları gerçeğini bilinçaltının karanlık sularına doğru öteleyebilmektedir. Söz konusu süreç çocuğa (ya da ilerleyen zaman içinde dönüşeceği yetişkin insana) kendisini korkutan şeylerden kaçınmayı ve kaygı tamponu işlevi gören her ne varsa ona sıkıca tutunmayı da öğretmektedir –ki bu zamanla otomatik bir tepki hâline gelmektedir (Arndt vd., 1997).

Bu bağlamda Dehşet Yönetimi Kuramı perspektifinden bakıldığında kültürel kaygı tamponu işlevi gören benlik değerinin iki bileşeni bulunmaktadır: İlki, insan yaşamının anlamlı, önemli ve ebedî görüldüğü bir kültürel dramaya iman; ikincisi, kişinin bu dramada önemli bir rolü olduğuna duyulan inançtır. Sözü edilen bileşenlerin her ikisinin de dehşet yönetimi açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Çünkü kişinin ortaya çıkan beklenmedik olumsuz durumlarla ya da tehditlerle başa çıkabilmesi ve kendilik değerinin bir kaygı tamponu olarak işleyebilmesi için bireyin kültürel dünya görüşünün geçerliliğine duyduğu imanı sürekli muhafaza etmesi gerekmektedir (Greenberg vd., 1986).

b. Ölümün Dehşet Vericiliği ile Başa Çıkma Yolu Olarak Kültürel Dünya Görüşü

Dehşet Yönetimi Kuramı'na göre kültür, ölüm korkusuyla başa çıkmada kaygı tamponu işlevi görmekte ve bunu (1) kültürel dünya görüşü yaratma ve (2) benlik değerini koruma üzere iki bileşenli bir süreç aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Kişi bu iki bileşene yatırım yaptığı ölçüde yaşamdaki rotasını bulmakta ve toplumun üretken bir üyesi olmaktadır (Arndt, Greenberg, Solomon, Pyszczynski ve Simon, 1997; Cozzolino, Staples, Meyers ve Samboceti, 2004).

Toplumlar, ölüm farkındalığının yarattığı dehşet duygusunu yönetmek üzere üyelerine bir kültürel dünya görüşü sunmaktadır. Söz konusu kültürel dünya görüşü, yaşanılan toplum içinde değer atfedilen bir dizi davranış ve özellik standardı, inanç ve ahlak sistemi ve aynı zamanda gerçeklik tasavvurundan oluşmaktadır. Kültür tarafından inşa edilen bu inanç, değer ve standartlar bütünü üyelerine düzenli, istikrarlı, anlamlı ve kalıcı bir dünya görüşü aşılamaktadır (Greenberg vd., 1995). Bu dünya görüşü yaşama anlam, amaç ve değer katan koruyucu bir kalkan vazifesi görmektedir (Greenberg vd., 1986; Maxfield vd., 2014; Park ve Pyszczynski,

2016). Kişi, kültürel dünya görüşünün savunduğu anlamlı bir gerçekliğin değerli bir katılımcısı olduğu hissi ile ölümlülük bilincinin dehşetinden kendini koruyabilmektedir. Başka bir deyişle kültürel dünya görüşü kişinin “Ben neden buradayım? Yaşamın anlamı nedir?” gibi varoluşsal sorularına cevap vermektedir (Greenberg vd., 1986; Maxfield vd., 2014; Park ve Pyszczynski, 2016).

Kültürel dünya görüşünün bireye aktarımı daha önce de belirtildiği gibi kökenleri ebeveyn-çocuk ilişkisine dayanan bir sosyalleşme süreci ile gerçekleşmektedir. Yaşantılanan sosyalleşme deneyimi sonucunda kişi, kültürel dünya görüşünün bireyselleştirilmiş bir formunu içselleştirmektedir. Ancak kültürel dünya görüşü kırılğan olduğundan birey algılarını, inançlarını ve değerlerini paylaşan insanların çevresinde olmasına ihtiyaç duymaktadır (Greenberg vd., 1995). Söz konusu kırılğanlık Dehşet Yönetimi Kuramı araştırmacıları tarafından “ölümün dikkat çekiciliği” hipotezi aracılığıyla test edilmektedir. Ölümün dikkat çekiciliği hipotezine göre, ölümlü hatırlatan şeyler kültürel dünya görüşü ve benlik değeri açısından tehdit oluşturduğundan, bu gibi durumların ortaya çıkması kişinin benimsediği dünya görüşüne, inanç sistemine daha sıkı sarılmasına, benlik değerini güçlendirmek için daha fazla çaba göstermesine yol açmalıdır. Ölümle ilgili hatırlatmalar aynı zamanda kişiyi dünya görüşünü ve benlik değerini destekleyen kimselere daha fazla kucak açmaya, onlara meydan okuyan kimselere ise daha belirgin bir biçimde reddedici davranmaya yönelmelidir (Greenberg vd., 1995; Park ve Pyszczynski, 2016; Vail vd., 2010). Hipotez bu yönüyle insanların neden kendileriyle benzer değerleri paylaşan kişilerle bir arada olmaya ihtiyaç duyduğuna açıklık kazandırmaktadır (Heen vd., 2016).

Ölümün dikkat çekiciliği hipotezinde belirtildiği üzere insanların benimsedikleri dünya görüşünün geçerliliği konusunda diğer insanlarla uzlaşma içinde olmaya ihtiyacı vardır. Aksi takdirde ölümün dehşeti karşısında kültürel dünya görüşünün yarattığı savunma kalkını zayıflamaya başlayacaktır. Bu durumda Dehşet Yönetimi Kuramı'nın öne sürdüğü bir diğer hipotez ortaya çıkacaktır: “Ölüm düşüncesinin erişilebilirliği.” Bu hipotez benlik değeri, dünya görüşü ya da yakın ilişki içinde bulunan kimselerle olan bağlanma yaşantıları tehdit edildiğinde insanın ölümle ilgili düşüncelere erişebilirliğinin artacağını, tam tersinin gerçekleşmesi durumunda ise ölümle ilgili düşüncelere erişebilirliğinin azalacağını öne sürmektedir (Darell ve Pyszczynski, 2016; Park ve Pyszczynski, 2016; Vail vd., 2010). Dehşet Yönetimi Kuramı'na göre bir kültürel dünya görüşüne yapılan sembolik yatırım esasen ölümün kaçınılmazlığına ilişkin farkındalığın –ve onun yarattığı dehşetin– etkisini azaltmaya dönük bir çabadır (Arndt vd. 1997). Dolayısıyla belirli bir kültürel dünya görüşünü benimsemiş olmak ve onu savunmak esasen ölümle ilgili düşüncelere erişimin önünü tıkamaktadır. Kişiyi kendini eksik ya da yetersiz hissettiren olaylar, başarısızlıklar ya da kültürel dünya görüşüne karşıt tutumlar ise tam aksine kaygı tamponunda oyuklar açmaktadır. Bu oyuklar kişinin ölümle ilgili düşüncelere daha kolay erişmesine neden olduğu gibi onların bilinç alanına sızma ihtimalini de arttırmaktadır. Zira söz konusu meydan okumalar ve tehditler kişiyi kültürel dramının

yanlış ve hatalı olduğu ya da onunla eşdeğer düzeyde geçerli gerçeklikler olduğu realitesiyle karşılaştırmakta (Greenberg vd., 1986) ve savunma mekanizmalarını zayıflatmaktadır. Böyle bir durumda kişi, ölümün dikkat çekiciliği hipotezinde belirtildiği gibi derhal kültürel dünya görüşünü savunmaya yönelik tepkiler geliştirmeye başlamaktadır.

c. Bir Ölümsüzlük Olanağı Olarak Kültür

Dehşet Yönetimi Kuramı'na göre kültür insanlara edebî ve sembolik olmak üzere iki tür ölümsüzlük olanağı sunmaktadır. Edebî ölümsüzlük, fiziksel ölüm gerçekleş-tikten sonra bile yaşamın başka formlarda devam ettiğine dair bir güvence sunan kültürel inançlardan beslenmektedir. Bu inançların içeriği çeşitlilik gösterse de kül-türler ölümden sonraki hayata dair çeşitli vaatlerde bulunmaktadır (Park ve Pyszczynski, 2016). Özellikle din, ölümsüzlüğe ulaşmada önemli bir rol oynamaktadı (Kökdemir ve Yeniçeri, 2010). Çoğu din ahlaki davranış standartlarına uygun yaşayan insanlara ölümden sonraki yaşama dair vaatlerde bulunmaktadır (Greenberg vd., 1995). Kutsal kitaplar bu vaatleri meşrulaştırmaktadır (Park ve Pyszczynski, 2016). Örneğin, İslam dininde ölümden sonraki yaşama belirgin bir vurgu yapılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de "Herkes ölümü tadacaktır; yaptıklarınızın karşılığı size eksiksiz olarak ancak kıyamet gününde verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılır da cennete konursa artık kurtulmuştur. Dünya hayatı zaten aldatıcı şey-lerden ibarettir." (Al-i İmran:185), "Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça göste-relim." (Hac:5) şeklinde ifadeler bulunmaktadır (ayetlerin tamamı için bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim me'ali).

Kültürler üyelerine aynı zamanda sembolik bir ölümsüzlük umudu da aşılacaktır. Onlar insana sonsuza kadar var olmak için kendinden daha büyük bir şeyin parçası olma ve bu yolla ölümü aşma olanağı sunmaktadır. Kişinin parçası olduğu o büyük şey ailesi, etnik grubu, dini ya da milliyeti olabileceği gibi politik partisi, mesleği vb. de olabilmektedir (Greenberg vd., 1995; Park ve Pyszczynski, 2016). Sembolik ölümsüzlük duygusu kişi söz konusu gruplara anlamlı ve değerli katkı-larda bulundukça ya da bir sanat eseri, fikir, buluş vb. yoluyla dünyada unutulmaz izler bıraktıkça artmaktadır. Bu his insana aynı zamanda anlamlı bir evrenin men-subu olduğunu duyumsatmakta ve benlik değerini arttırmaktadır (Park ve Pyszczynski, 2016; Vail vd., 2010).

Kahramanlık öyküleri de kültürün ölümsüzlük hissi yaratma yollarından biridir. Toplumlar kendi kahramanlık öykülerini ve kodlarını yaratarak insan varoluşunu anlamlı ve değerli kılmaya çalışmaktadır (Becker, 1975). Edebiyatta, filmde, televizyonda ve spor alanında ikon hâline gelen kişiler, kahraman figürü olarak ortak bir görkemlilik hissini paylaşılmasına aracı olmaktadır (Greenberg vd., 1986).

Sonuç

Dehşet Yönetimi Kuramı, ölümün kaçınılmazlığı karşısında yaşanan varoluşsal kaygıyı insanın gözlemlenebilir, ölçülebilir ve öngörülebilir tutum ve davranışları üzerinden incelemeyi amaçlayan sosyal psikolojik bir çabadır. Kuram gerek kümülatif içeriği gerekse inşa edilmiş biçimi ile sosyal psikolojiyi önceki psikolojik gelişmelerle bağlantıya geçirmeyi ve daha derin bir felsefi ve psikolojik kavrayış düzeyine ulaştırmayı amaçlamıştır. Günümüzde pek çok araştırmacının Dehşet Yönetimi Kuramı'nın izinden gittiği düşünüldüğünde, etkisinin dalga dalga alana yayıldığı anlaşılmaktadır.

Dehşet Yönetimi Kuramı birey ve kültür arasındaki ilişkiye odaklanmakla birlikte bu ilişkiyi sosyal psikoloji tarihinde daha önce hiç ele alınmamış yönleriyle incelemektedir. Zira kuram, kültürü ve kültür yaratisı olan dünya görüşü ve benlik değeri gibi psikolojik yapıları, ölümün uyandırdığı dehşet duygusu karşısında bir kaygı tamponu olarak konumlandırmaktadır. Bu tamponlar ya ölümle ilgili düşüncelerin bilinç alanına girmesinin önünü kesmekte ya da yalnızca kültürel dünya görüşünün onayladığı formdaki ölüm ve ölümsüzlük düşüncelerinin bilinç alanında belirmesine izin vermektedir. Dolayısıyla organizmayı ölümün dehşet vericiliği karşısında korumaktadır. Ölümle ilgili hatırlatmalar, kişiyi fiziksel sonluluğunun yarattığı dehşetle karşı karşıya bıraksa da ilgili kişi, sahip olduğu kültürel dünya görüşü ve benlik değerine sıkıca tutunarak bu tehditleri bertaraf edebilmektedir.

Kaynakça

- Arndt, J., Greenberg, J., Solomon, S., Pyszczynski, T. ve Simon, L. (1997). Suppression, accessibility of death-related thoughts, and cultural worldview defense: Exploring the psychodynamics of terror management. *Attitudes and Social Cognition*, 73(1), 5-18.
- Becker, E. (1973/2013). *Ölümü inkar* (Çev., A. Tüfekçi). İstanbul: İz yayıncılık.
- Cozzolino, P.J., Staples, A.D., Meyers, L.S. ve Samboceti, J. (2004). Greed, death, and values: From terror management to transcendence management theory, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(3), 278-292.
- Darell, A. ve Pyszczynski, T. (2016). Terror management theory: Exploring the role of death in life. İçinde L.A. Harvell ve G.S. Nisbett (Ed.), *Denying death: An interdisciplinary approach to terror management theory* (s. 1-15). New York, NY: Routledge.
- Diyaret İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Meali (2017). <https://kuran.diyaret.gov.tr> adresinden edinilmiştir.
- Fulgham, R. (1990/2014). *Ne biliyorsam hepsini anaokulunda öğrendim* (Çev., C. Kim). İstanbul: Altın Kitaplar.
- Geçtan, E. (2011). *İnsan olmak*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Geçtan, E. (2007). *Varoluş ve Psikiyatri*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Greenberg, J. ve Arndt, J. (2012). Terror management theory. İçinde P.A.M. Van Lange, A.W. Kruglanski ve E.T. Higgins (Ed.) *Handbook of Theories of Social Psychology (I-II)* (s. 398-415). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Greenberg, J. Pyszczynski, T. ve Solomon, S. (1986). The causes and consequences of a need for self-esteem: A terror-management theory. İçinde R.F. Baumeister (Ed.), *Public*

- self and private self* (s. 189–212). New York, NY: Springer.
- Greenberg, J., Simon, L., Harmon-Jones, E., Solomon, S., Pyszczynski, T., ve Lyon, D. (1995). Testing alternative explanations for mortality salience effects: Terror management, value accessibility, or worrisome thoughts? *European Journal of Social Psychology*, 25, 417-433.
- Harvell, L.A., Stillman, T.F., Nisbett, G.S., Cranney, K. ve Schow, A.L. (2016). TMT in LAS: Lessons from a terror management field experiment at Las Vegas McCarran International Airport. İçinde L.A. Harvell ve G.S. Nisbett (Ed.), *Denying death: An interdisciplinary approach to terror management theory* (s. 184-192). New York, NY: Routledge.
- Heen, M., Lieberman, J.D. ve Arndt, J. (2016). Terror management, crime, and law. İçinde L.A. Harvell ve G.S. Nisbett (Ed.), *Denying death: An interdisciplinary approach to terror management theory* (s. 62-78). New York, NY: Routledge.
- Kökdemir, D. ve Yeniçeri, Z. (2010). Terror management in a predominantly Muslim country: The effects of mortality salience on university identity and on preference for the development of international relations. *European Psychologist*, 15(3), 165-174.
- Maxfield, M., John, S. ve Pyszczynski, T. (2014). A terror management perspective on the role of death-related anxiety in psychological dysfunction. *The Humanistic Psychologist*, 42(1), 35-53.
- Nisbett, G.S. ve Harvell, L.A. (2016). Communicating about death: A look inside terror management theory and the field of communication. İçinde L.A. Harvell ve G.S. Nisbett (Ed.), *Denying death: An interdisciplinary approach to terror management theory* (s. 16-27). New York, NY: Routledge.
- Park, Y.C. ve Pyszczynski, T. (2016). Cultural universals and differences in dealing with death. İçinde L.A. Harvell ve G.S. Nisbett (Ed.), *Denying death: An interdisciplinary approach to terror management theory* (s. 193-213). New York, NY: Routledge.
- Pyszczynski, T., Greenberg, J., Solomon, S., Arndt, J. ve Schimel, J. (2004). Why do people need self-esteem? A theoretical and empirical review. *Psychological Bulletin*, 130(3), 435-468.
- Pyszczynski, T., Solomon, S. ve Greenberg, J. (2015). Thirty years of terror management theory: From genesis to revelation. İçinde J.M. Olson ve M.P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (s. 2–70). Waltham, MA: Academic Press.
- Spina, M., Arndt, J., Boyd, P. ve Goldenberg, J. (2016). Bridging health and death: Insights and questions from a terror management health model. İçinde L.A. Harvell ve G.S. Nisbett (Ed.), *Denying death: An interdisciplinary approach to terror management theory* (s. 47-61). New York, NY: Routledge.
- Vail, K.E., Rothschild, Z.K., Weise, D.R., Solomon, S., Pyszczynski, T. ve Greenberg, J. (2010). A terror management analysis of the psychological functions of religion. *Personality and Social Personality Review*, 14(1), 84-94.
- Yalom, I. (1980/2001). *Varoluşçu psikoterapi* (Çev., Z. İyidoğan Babayiğit). İstanbul: Kambalacı Yayınları.
- Yalom, I. (1989/2001). *Aşkın celladı ve diğer psikoterapi öyküleri* (Çev., H. Saraç). İstanbul: Remzi Kitabevi.